

В І Д Г У К

**офіційного опонента доктора філософських наук, професора,
завідувача кафедри філософії та психології Київського університету
інтелектуальної власності та права Національного університету
«Одеська юридична академія» Кивлюк Ольги Петрівни на дисертацію
Манойло Наталії Григорівни «Феномен нотаріуса в бутті сучасної людини
та суспільства (екзистенціальні та соціокультурні виміри)», подану до
захисту на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук за
спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії**

Актуальність теми та її зв'язок з державними і галузевими науковими програмами, планами, темами. Сучасна соціально-правова парадигма далека від ідеальної. Це пов'язано не тільки з онтологічними проблемами та цивілізаційними кризами, чи то викликами, а й наслідками глобалізму, науково-технічного прогресу, цифровізації тощо. Екзистенціальні та соціокультурні виміри буття сучасної людини та суспільства є пріоритетним дослідницьким світоглядно-методологічним завданням, що вимагає фундаментальних, міждисциплінарних підходів за своєю природою пізнання та дозволить окреслити орієнтири цивілізаційного розвитку.

Українське суспільство в контексті процесів євроатлантичної інтеграції потребує не тільки змін в законодавчому нормативно-правовому полі комунікації та співіснування «держава – громадянин» з точки зору позитивного права, а й усвідомлює необхідність якісного трансформування суспільства в бік правосвідомості, відповідального громадянства та соціальної ідентичності в межах позитивно-правової свідомості, що в певній мірі забезпечує система нотаріату.

А отже, будь-які наукові розвідки, щодо концептуалізації певних явищ/процесів в соціокультурному вимірі співіснування людини та суспільства через призму правового буття, є значимим, перспективним та

відповідальним завданням, що в повній мірі констатує актуальність обраної тематики та представленої на захист дисертації Маноїло Наталії Григорівни «Феномен нотаріуса в бутті сучасної людини та суспільства (екзистенціальні та соціокультурні виміри)».

Дисертаційна робота Маноїло Наталії виконувалась у межах науково-дослідницької теми кафедри соціальної філософії, філософії освіти та освітньої політики Українського державного університету імені Михайла Драгоманова «Філософська парадигма глобальних трансформацій суспільства і освіти: теоретичні та прикладні аспекти» (номер державної реєстрації 0117U004972).

Основні результати наукового дослідження і його новизна. Основні положення дисертації представлені в 32 публікаціях автора серед них: 3 статті опубліковані у виданнях що індексуються у наукометричних базах даних Scopus та Web of Science, 1 колективній монографії, 6 статей у зарубіжних виданнях що індексуються, 11 статей у фахових періодичних виданнях України (категорії Б) та апробовані на міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях (11 тез конференцій). Аналіз публікацій показує, що вони відображають основний зміст поданої до захисту дисертації. Найвагоміші результати дослідження сформульовані Маноїло Н.Г. у висновках до підрозділів, у загальних висновках і в положеннях наукової новизни, що характеризуються високим рівнем достовірності, обґрунтованості та заслуговують на увагу широкого кола науковців у галузі соціальної філософії, філософії науки, філософської антропології, філософії права, методології наукового пізнання.

Не викликає жодних заперечень використання Маноїло Н.Г. діалектичного підходу, який «дозволив усвідомити й розв'язати базові суперечності особистості нотаріуса у його взаємодії з соціокультурним середовищем» (с. 24). Дисертанткою цілком обґрунтовано використовується методологія метаантропології в результаті чого розроблено «методологічний підхід – метаантропологія правосвідомості, що дозволяє зробити низку нових

евристичних висновків щодо специфіки буття нотаріуса в сучасному світі, а для розкриття гендерних особливостей у діяльності й життєвому світі нотаріуса евристично цінним став підхід андрогін-аналіза» (с.24-25).

Аналіз теоретичної частини дисертації. У першому розділі дисертації «Теоретико-методологічні основи дослідження» здійснено аналіз екзистенціальних і соціокультурних вимірів буття сучасної людини і суспільства в науковій літературі; розглянуто професійну діяльність нотаріусу та системи нотаріату, як з точки зору соціальної філософії, філософської антропології, історії філософії так і теорій праворозуміння; дано філософське визначення сутності професії нотаріус як онтологічному феномену, що являє собою на думку дисертантки «спосіб буття, який формує елітні структури суспільства не за критеріями матеріального достатку, а за якісними критеріями. (...) Йдеться про боротьбу за досконалість, за надання своєму повсякденному професійному буттю соціокультурного статусу, оформленого як взірець для наслідування, (...) за формування у народній свідомості поваги й пошани до тих категорій людей, завдяки діяльності яких відбувається гуманістичний поступ суспільства» (с. 52-53); обґрунтовано інтегрований методологічний підхід – метаантропологія правосвідомості, де філософський світогляд «має самостійний, критичний й творчий характер, що породжує розуміння гуманістичного призначення людини» (с. 119).

Другий розділ дисертації «Трансформації правосвідомості нотаріуса в екзистенціальних вимірах буття і світогляду» присвячений розгляду світоглядних домінант екзистенціальних вимірів буття на правосвідомість та діяльність нотаріуса в контексті метаантропологічної методології, де, як припускає авторка: «Носії буденного світогляду, які некритично сприймають міфологічні та релігійні установки та стереотипи, в якості нотаріусів будуть доволі непродуктивними, схильними піддаватися маніпуляціям. Суб'єкти особистісного світогляду, які представляють граничне буття людини, навпаки, схильні до маніпуляцій як правовими нормами, так і людьми, тому теж є суспільно непродуктивними і навіть

деструктивними. Лише носії філософського світогляду – самостійного, критичного, творчого, системного, – стаючи нотаріусами, здатні осмислити значення партнерської взаємодії з Іншим і виходу за межі маніпулятивної взаємодії з ним» (с. 199).

У третьому розділі дисертації «Морально-етичний та професійний зміст правосвідомості й діяльності нотаріуса» розглядаються питання співвідношення морального й етичного в контексті правосвідомості нотаріуса. Акцентується увага на тому, що «співвідношення етики й моралі зумовлені тим, що діяльність нотаріусів жорстко визначена вимогами професійної етики, яка фактично ігнорує етичну складову в її індивідуальному прояві. Тобто, фактично йдеться про моралізаторство в його зобов'язуючому вигляді без врахування того, що загальне завжди специфічним особливим чином діє в індивідуальному» (с. 211). В межах підрозділу 3.2 «Професійна етика нотаріуса: співвідношення нормативного й особистісного» проаналізовано аспекти, що формують об'єктивні принципи діяльності нотаріуса: конфіденційність, чесність, добросовісність, законність, незалежність тощо. Серед можливостей нотаріусів у процесі формування правової держави і громадянського суспільства виділено потенціал щодо утворення між цими двома складовими гармонійного синтезу та розкриваються можливості нотаріуса як суб'єкт правової діяльності».

Четвертий розділ дослідження «Нотаріальна спільнота у соціокультурному просторі» присвячений вивченню сутності нотаріату як правового феномену суспільства і відображення його культури. «Нотаріат, на думку дисертантки – це суспільна організація (спільнота) людей, об'єднаних розумінням розвитку властивого їм внутрішнього почуття справедливості, необхідного як для власного саморозвитку, так і для суспільства в цілому, що стає основою для правового регулювання відносин між людьми» (с. 271), що на наш погляд, також віддзеркалює культуру суспільства та формує її в соціально-правовому вимірі. Нотаріальну спільноту розглянуто в атрибутах носіїв правосвідомості якісного рівня та як соціокультурний феномен, що

являє собою взірєць висококультурної особистості. Як стверджує авторка: «Метаграничний вимір буття дозволяє не лише увійти у світ принципів, сутностей, законів, але й надихає на їх практичне мудре здійснення у партнерській взаємодії і співтворчості. Це дозволяє створювати культуру, в тому числі правову, як другу природу. Звичайно, що не на шкоду першій. А така шкода можлива, коли правові закони, створені людьми для них самих, не узгоджуються зі справедливістю по відношенню до неї» (с. 290). Обґрунтовується провідна роль нотаріальної спільноти в контексті правосуб'єктності, що «означає здатність виступати учасником правових відносин, беручи на себе відповідальність за них» (с.317).

П'ятий розділ дисертації «Гендерні виміри професійного буття особистості нотаріуса» розкриває особливості «нотаріуса-людини» в межах філософських проблем гендера, який розглядається авторкою в контексті андрогін-аналізу та метаантропологічної методології. «Гендер у строгому сенсі є соціальний вимір статі людини як особистості поруч з біологічним, психологічним й екзистенціальним вимірами. (...) гендер є не тільки соціальним, а й соціокультурним виміром статі» (с. 361). Крім цього, здійснено спробу аналізу природи змісту поняття гендер в межах герменевтико-семантичного підходу. Дисертантка, розглядаючи проблеми філософії статі, керуючись відомими дефініціями та ідеями, стверджує, «що потрібно розуміти гендер як поняття, суть якого не в тому, щоб утвердити рівність між статями, а в тому, що це ідея, яка визначає спосіб життєдіяльності людини, яка, попри очевидну й видиму відмінність між людьми, до того ж не тільки статеву, дозволяє вбачати в них втілення всіх людських цінностей в їх діяльному прояві» (с.349). Заслуговує на увагу і висновок дисертантки щодо відсутності принципової різниці «у процесі виконання професійних обов'язків між нотаріусом-чоловіком і нотаріусом-жінкою» (с. 361), але в той же час вона уточнює, «що при взаємодії з клієнтами неодмінно виявляються певні відмінності, зумовлені статтю як нотаріуса, так і клієнта» (с. 361).

Найбільш інноваційні та істотні наукові результати, які містяться у дисертації, одержані здобувачем. В межах сформульованої мети та завдань дисертаційної роботи Манойло Н.Г. у висновках були представлені наступні істотні наукові результати, які містять наукову новизну:

- дисертанткою обґрунтовано необхідність актуалізації інтегрованого методологічного підходу – метаантропології правосвідомості, що дозволяє ефективно досліджувати буття людини та суспільства в соціально-правовому полі, враховуючи екзистенціальні та соціокультурні інтеракції;

- у дисертації зроблено важливе припущення, щодо практичної значимості, а саме: «підвищення кількості і якості приватних нотаріусів в українському соціокультурному просторі сприяє подоланню суспільної інфантильності, актуалізує відповідальне громадянство й демократичні тенденції в Україні в умовах загроз і викликів глобалізованого світу. Це зближує нашу країну з європейською цивілізаційною спільнотою, що є особливо актуальним в умовах війни та повоєнного відновлення» (с. 364);

- використаний у дослідженні методологічний підхід (метаантропології правосвідомості) дозволяє розкрити специфіку світоглядно-мотиваційних потенцій нотаріуса в соціокультурних та екзистенціальних вимірах буття та сформулювати гіпотезу існування суб'єкта в буденному, граничному, метаграничному вимірах, що відповідатиме його типам світогляду: буденному, особистісному і філософському, тобто, як зазначає Манойло Н.Г. «в буденному бутті суб'єкт нотаріальної діяльності має несамостійний, некритичний, нетворчий світогляд, що звужує його правосвідомість, роблячи її абстрактною і догматичною. В граничному бутті розвивається особистісний світогляд, для якого характерними є критичність, самостійний і творчий характер; наявністю моральних принципів це робить нотаріуса більш продуктивним, відсторонення же від моральних принципів здатне активізувати його деструктивність, що деформує основи правосвідомості. Метаграничне буття

суб'єкта нотаріальної діяльності спрямовує нотаріуса бачити в своєму клієнті не об'єкта впливу, а суб'єкта взаємодії, що сприяє максимальному розвитку правосвідомості в контексті філософського світогляду – самостійного, критичного, творчого, системного й гуманістичного» (с. 26);

- досліджуючи феномен нотаріуса-людини, яка «у своїй мотиваційній діяльності постійно перебуває в екзистенціальній ситуації вибору між прагматичними й маніпуляційними, морально-етичними й правовими спонуканнями» (с. 27) в координатах метаантропології правосвідомості, авторка підкреслює перспективність конструктивного впливу нотаріуса з філософським світоглядом на правосвідомість й поведінку його клієнтів з буденним й особистісним типами світогляду, «було показано можливості творення партнерської взаємодії, що скріплена спільними інтересами й цінностями» (с. 367);

- дисертанткою проаналізовано феномен нотаріуса у екзистенціальному та соціокультурному вимірах як суб'єкта в бутті сучасного суспільства, здатного формувати законодавчо визначену правосвідомість і гуманістичність та «запропоновано засоби гуманізації суспільного життя в цілому, серед яких головний полягає у подоланні бюрократичної регламентації завдяки актуалізації суб'єктності об'єднаних духовно споріднених людей» (с. 369);

- уточнення та узагальнення авторки щодо суспільної значущості нотаріальної спільноти в якості активного провідника правосвідомості, представника відповідального громадянства, члена громадянського суспільства й правової держави, також заслуговують на особливу увагу «Нотаріус як професійні суб'єкти правосвідомості здатні вплинути на формування й утвердження суспільства громадянсько-правового типу не лише своїми знаннями, але й наданням їм відповідного офіційного суб'єктного статусу в якості важливого інституту громадянського суспільства» (с. 368).

Теоретична і практична значущість отриманих результатів дослідження. Теоретичне значення дослідження реалізується через дефініції системи відповідних положень, що дозволяють обґрунтувати сутнісне значення правосвідомості на методологічних засадах метаантропології у різних екзистенціальних та соціокультурних вимірах в контексті правовідносин «нотаріус–клієнт». Крім того, сформульовані висновки можуть бути використані при опрацюванні тематики філософських досліджень у вітчизняних та зарубіжних наукових розвідках. Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості їх використання у системі нотаріату, оптимізації певних процесів, функціонування та розвитку критичної правосвідомості, саморозвитку, співтворчості. А також доцільним є використання висновків дисертації у процесі викладання таких освітніх компонентів, як соціальна філософія, філософська антропологія, філософія права, філософія науки, методологія наукового пізнання тощо.

Дискусійні положення та побажання.

Незважаючи на беззаперечну актуальність, інноваційність та значущість представленого дослідження Манойло Н.Г., воно не позбавлене деяких дискусійних положень і побажань:

1. Здійснення компаративістського аналізу ролі нотаріусів та системи нотаріату у процесі формування правосвідомості в історичному контексті онтології права, на наш погляд, підсилило б аргументацію щодо потенцій нотаріальної спільноти бути провідною верствою активного громадянського суспільства, або відповідального громадянства, та й актуалізацію правосвідомості як ціннісного виміру взагалі.

2. У межах практичної значимості дослідження варто було б чіткіше визначити, які саме інституції та/чи державні інститути мають сприяти становленню й ефективному функціонуванню нотаріальної спільноти як важливої складової активного громадянського суспільства. Адже посил завжди має бути почутим і сприйнятим конкретним одержувачем.

3. Слід констатувати оригінальність і продуктивність авторського методологічного підходу «метаантропологія правосвідомості», заснованого на напрямі соціокультурної метаантропології професора С. Крилової. Такий підхід дозволяє аналізувати не лише буденні, а й граничні та метаграничні стани соціально-культурних систем. При цьому хотілося б запитати: чи дозволить метаантропологія правосвідомості Н. Манойло прогнозувати трансформації правосвідомості в умовах війни та повоєнного відновлення України? І ще одне важливе запитання: в чому, на думку дослідниці, полягає значущість концепту «правосвідомість», що має типізовані атрибути теорії природно-правого праворозуміння, і підходу «метаантропологія правосвідомості» для сучасної соціальної філософії?

4. В наступних наукових розвідках хотілося б побачити також прояснення відмінності між методологічним підходом Н. Манойло «метаантропологія правосвідомості» й підходом «метаантропологія права», який представлений українським науковцем Степаном Сливкою та його учнями в контексті загального підходу метаантропології.

5. В межах представленого автором дослідження, на наш погляд бажано було б врахувати виклики сьогодення щодо цифровізації суспільних відносин, де феномен нотаріуса можна розглядати в концепті «цифрова людина» та відповідних потенцій.

Утім, висловлені побажання і зауваження жодною мірою не ставлять під сумнів високої якості репрезентованого дослідження та його результатів, а можуть слугувати орієнтирами для подальших досліджень у сфері правової онтології екзистенціального та соціокультурного вимірах.

Висновок про відповідність дисертації вимогам Порядку присудження наукових ступенів.

Дисертація Манойло Н.Г. є оригінальним, самостійним та завершеним науковим дослідженням, в якому представлені актуальні ідеї раціонального обґрунтування феномену нотаріуса в бутті сучасної людини та суспільства в екзистенціальних й соціокультурних вимірах. Зміст автореферату відповідає

основним положенням дисертації, в достатній мірі розкриває її сутність та містить структурні складові понятійно-категоріального апарату дослідження: обґрунтування актуальності теми, об'єкт і предмета дослідження, мету, завдання, ступінь розробленості проблеми, методологічну основу, наукову новизну роботи, її практичну цінність, апробацію, результати публікаційної активності, висновки.

Аналіз дисертації та автореферату, опублікованих наукових праць Манойло Н. Г. дозволяє зробити висновок, що дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук Манойло Наталії Григорівни на тему «Феномен нотаріуса в бутті сучасної людини та суспільства (екзистенціальні та соціокультурні виміри)» відповідає вимогам Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 17.11.2021 р. №1197, та іншим вимогам Міністерства освіти і науки України, а її авторка Манойло Наталія Григорівна заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.03 - соціальна філософія та філософія історії.

Офіційний опонент:

доктор філософських наук, професор,
завідувачка кафедри філософії та психології
Київського університету інтелектуальної
власності та права Національного університету
«Одеська юридична академія»

О.П. Кивлюк

Ректор

Київського університету інтелектуальної
власності та права Національного університету
«Одеська юридична академія»
доктор юридичних наук, професор

В.І. Фелик